

1. KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK ÉS A TÉMA INDOKLÁSA

1.1. Problémafelvetés

A Szim Salom Közösség a progresszív judaizmus első hazai intézménye, élén egy női rabbival. A '90-es években végzett első terepmunkám alkalmával észrevettem, hogy a vallási tevékenységet is végző szervezethez nagy arányban csatlakoztak nem vallásos emberek is. A Szim Salom integrációs törekvéseit határozott elutasítás fogadta más zsidó vallási szervezetek részéről hagyományostól eltérő ideológiája és gyakorlata miatt, amely mögött egyéb (alapvető) okok rajzolódtak ki. Célul tűztem ki, hogy a progresszív judaizmus hazai helyzetének alakulását hosszabb távon is figyelemmel kísérem, feltárom, kik és miért csatlakoznak ehhez a közösséghez, illetve, hogy miért lehet vonzó vallástalan embereknek is. A több mint egy évtizedet átfogó kutatás első eredményei rávilágítottak arra, hogy a progresszív közösséghez való csatlakozás motivációi nem szűkíthetők le a vallásosságra és a valláshoz való visszatérésre. Ezért a kutatás a továbbiakban kiemelt figyelmet fordított annak megismerésére és magyarázatára, hogy milyen tényezők alakítják az egyéni és társadalmi cselekvéseket, és milyen funkciót tölt be a progresszív irányzat és hazai intézményei a hívek életében és a társadalomban.

1.2. A vallás és a vallásosság megközelítése egy szekuláris világban

Európa-szerte nő a vallás iránti szociológiai érdeklődés, jóllehet az adatok a hetvenes évektől kezdve gyors ütemű vallási hanyatlást tükröznek. Valójában az egyházas vallásosságtól eltávolodók egy része „a maga módján vallásos” maradt (Tomka 1996). Mindeközben sok új vallási mozgalom és intézmény keletkezett, ahol ismét felépülhetnek és kifejeződhetnek a kollektív identitások. A klasszikus szekularizációs – tehát a vallás modern társadalmakban való elhalását kimondó – elmélet kritikusi épp ezekre az empirikus tapasztalatokra rámutatva fogalmaznak úgy, hogy a vallás szerepe és a valláshoz való viszony alakul át a modern társadalmakban (vö. Byrnes and Katzenstein 2006; Bögre 2002). A kutatókat ezért ma elsősorban a vallás és a vallásosság társadalmi jelenléte, az identitásépítésben, a közösségteremtésben és a társadalmi-politikai változásokban játszott szerepe foglalkoztatja, amely során differenciálódik a vallási intézmények, ideológiák szerkezete, típusa és funkciója. Napjainkban a vallás már nem fogja át az élet minden területét; privatizálódik, egyre inkább egyéni választás kérdésévé és szubjektívvé lesz (Berger – Luckmann 1975; Tomka 2000).

A rendszerváltozás alatt és után idehaza is szemtanúi lehettünk a szekularizáció fokozódásával párhuzamosan megjelenő (újra)vallásosodási hullámnak, amely azonban nem mindig jelenti a vallási-kulturális hagyomány teljes rendszerének felélesztését (Földvári 2003:21). Éppen a vallás általános társadalmi érvényességének megszűnéséből eredő gondolat az, hogy az egyén adott esetben nemcsak vallásosságáról, hitéről, hanem annak tartalmáról és jellegéről is dönthet, s ennek folyamán nem kell szükségképpen elfogadnia egy teljes vallási kínálatot, hanem tetszése szerint, „à la carte” válogathat belőle (Dobbelaere 1981, Földvári – Rosta 1998). Igaz ez a hazai zsidóság tekintetében is, amint ezt alátámasztják Kovács András és munkatársai (Kovács 2002b), továbbá Papp (2005) és Vincze (2006) kutatási tapasztalatai.

A progresszív judaizmus egy reformer vallási mozgalom, amelyet nem csupán a megújuló vallási forma és tartalom tesz érdekessé, mint inkább a megújulás oka és körülményei, az, ahogyan konstruálódik, s amilyen funkciókat betölt egy közösség életében, illetve a társadalomban.

¹ Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola

² Doktori értekezés tézisei, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Társadalompolitikai Intézet, Szociológia Doktori Iskola, Budapest, 2010, témavezető: A. Gergely András CSc. Jelen szöveg a téziszűzet 2012-ben átdolgozott változata.

A társadalmi-kulturális környezet változásai hatással vannak a vallás egész kulturális rendszerére. Korunk ideológiai áramlatai, elvárásai a vallás területére is beáramlanak, és bizonyos átalakulásokat vonnak maguk után a hitrendszerben, a liturgiában és a vallási szervezetben. Új szempontok és hangsúlyok jelennek meg a hitben, a vallásgyakorlat új formái alakulnak ki, és az egyének egyre aktívabban bevonódnak a vallási szervezet életébe, munkájába és döntéseibe (Tomka 2000). A progresszív judaizmust és hazai intézményeit ezért vizsgáltam ideológiai, egyéni és intézményi szinten: kiemelve a társadalmi hatásokat és folyamatokat, egyéni és intézményi motívumokat, társadalmi cselekvéseket; a mozgalom helyét és szerepét nem egyediségében, hanem kontextusában próbáltam megragadni.

1.3. A vallásosság vizsgálata

A vallásosság mérésére vonatkozóan sokféle elgondolással találkozunk. Tomka (2000) három fő irányt különít el. Az első az önbesorolás, amely hiteles, de nehezen értelmezhető eredményt ad (mivel nem egyértelmű, mit ért a válaszadó vallásosságon). A második a vallásosság különféle megnyilvánulásainak összegyűjtése, amelyekből többváltozós statisztikai módszerek segítségével következtetéseket lehet levonni. A harmadik a vallásosság dimenzióinak egyenkénti mérése, amely a kutatók szerint viszonylag objektív eredményre vezet (Szántó 1998). A többdimenziós megközelítés abból a felismerésből indul ki, hogy a vallás és a vallásosság az élet és a kultúra különböző szféráiban jelenhet meg, anélkül, hogy az egyik területen való kifejeződése determinálná egy másik területen való megjelenés szükségességét vagy intenzitását. A különböző dimenziók nem összemérhetők, és így nem is összegezhethők.

A vallásosság dimenzióinak megragadására és mérésére többféle modell létezik. Glock és Stark (1965) – az empirikus vallásszociológia történetében mérföldkőnek számító – vallási modellje öt dimenziót határol el: 1. a hit (ideológiai, kognitív dimenzió); 2. vallásgyakorlat (rituális dimenzió); 3. vallási érzés, élmény (élmény- és tapasztalati dimenzió); 4. vallási ismeretek és szemléletmód (intellektuális dimenzió); és 5. a mindennapi élet és magatartás vallásossága (következmény dimenzió). Egyes szerzők megemlítik még az emberi kapcsolatokat övező dimenziót, és ezen belül a vallási közösséghez tartozást (kapcsolati-közösségi dimenzióknak nevezhetjük). Dobbelaere és Jagodzinski (1995) kitér az egyházhoz való kötődésre, az átmeneti rítusok igénylésére is. Az átmeneti rítusokban való részvétel és bizonyos hagyományelemek felvétele fontos indikátorai a tágabb értelemben vett vallásosságnak.

A vallási eredetű ünnepek és szokások megtartása azonban nem okvetlenül feltételez hitet, vallásos önbesorolást. A zsidóságban sem mindig korrelál a vallásos érzet és a vallási-kulturális gyakorlat. Emiatt a vallásos-szekuláris önbesorolás kérdésével a kortárs zsidóság több kutatója is foglalkozik (Graham 2003; Miller et al. 1996; Kovács 2002b). A kutatás során ezért a vallásosság különböző dimenziókban megnyilvánuló mértékének és jellemzőinek vizsgálata mellett a vallásos önbesorolásra is rákérdeztem, hogy a vallásról való gondolkodásáról és ennek szempontjairól is képet kapjak.

1.4. Identitás szociológiai megközelítésben

Az identitás értelmezésének többféle megközelítése van. Egy részük megkülönböztet személyes (belső), illetve társadalmi identitást, míg más részük nem tesz ilyen különbséget. Pataki (1989) tipológiájának egyik típusát az ún. én-hangsúlyú (az én-állandóság érzését, folytonosságának megőrzését vizsgáló) megközelítések alkotják. A másik típusba a helyzeti vagy szituatív identitáselméletek tartoznak – mint Mead (1973), Goffman (1998) vagy Krappmann (1980), amelyek az identitás felépülését interakciókban tételezik és szemlélik. A harmadik típusba a strukturális elméletek kerülnek – pl. Erikson (1950) és Turner (1980) megközelítése –, amelyek az identitás alakulását a társadalmi környezet és a társadalom aktuális struktúrája hatásainak összefüggésében vizsgálják. Az identitáselméletek egy része a személyes identitás formálódásával és az erre ható külső és belső hatásokkal foglalkozik (pl. Erikson), más részük a társadalmi identitásával, a csoportazonosulás folyamataival (pl. Turner, Tajfel [1980]).

A társadalmi identitás valamilyen társadalmi csoporthoz tartozásból, a csoportról alkotott tudásból és a hozzá fűződő érzelmekből, értékrendbeli kötődésekből táplálkozik, történetisége van és társadalmi interakciók során konstruálódik (Krappmann 1980; Kovács 2004; Pataki 1980, 2001; Tajfel 1980; Turner 1980). Hall (1997) a „kulturális” identitás kialakulását a személyiség belső magja és a társadalom közötti interakció folyamatában gondolja el. Több kutató (pl. Tajfel vagy Turner) rámutat a társadalmi kategorizáció szerepére a folyamatban, mondván, az egyén társadalmi kategóriák segítségével azonosulva határozza meg identitását, illetve mások így azonosítják, helyezik el a társadalomban. Tajfel (1980) szerint az ember „*érelmileg is minősített társadalmi csoport tagja*” kíván lenni, ezért igyekszik olyan csoportot, vonatkoztatási keretet választani, amely hozzásegíti ahhoz, hogy pozitív vonásokkal gyarapítsa identitását.

Egy személy társadalmi és személyes identitása változik az időben, ami főleg belső és külső, társadalmi változásokhoz (vö. Bögre 2002), az emberi élet jelentős mozzanataihoz, kivételes alkalmakhoz, illetve olyan meghatározó eseményekhez kapcsolódik, mint a háborúk, üldöztetések, társadalmi-politikai rendszerváltozások (Mars 1999:30). Ezek ugyanis nem ritkán erőteljes érzéseket vagy – első pillantásra talán – váratlan lépéseket idéznek elő az egyéneknél, amelyek végül különféle identitásstratégiákban ölthetnek testet. E jelenségek, folyamatok a magyarországi zsidóságban is tetten érhetőek (Kovács 2002b).

1.5. Zsidó identitásstratégiák és identitásválasztási lehetőségek

Kovács András (2002a) szerint a holokauszt utáni zsidó identitásstratégiák elemzésére már nem az asszimiláció nyújt megfelelő fogalmi keretet, sokkal alkalmasabb erre Tajfelnek a kisebbségi viselkedésstratégiákról kidolgozott elmélete. Úgy látja, hogy a zsidóság egyes alcsoportjainak viselkedésstratégiáját a XIX. század második felében és a XX. század első évtizedeiben általában két tényező határozta meg: a külső feltételek változása és a korábbi időszakban követett stratégia révén elért társadalmi pozíció. A holokauszt által sújtott zsidóságban a sorsközösség élménye az identitás homogenizálódását mozdította elő (Karády 1992), megjelentek, illetve felértékelődtek bizonyos identitásopciók (pl. a cionizmus, a kivándorlás). Később a kommunista ideológia ígért bizonyos egyenjogúságot, egyfajta lehetőséget a zsidó stigmától való megszabadulásra azok számára, akik az „elutasítás” stratégiáit választották. A rendszerváltozás időszakában azonban megkérdőjeleződtek ezek a magatartásformák, mivel sokak számára világossá vált, hogy nem vezetnek a stigma megszűnéséhez. Ez az „elfogadás és átértékelés”, illetve a zsidó identitás újrakonstruálásának stratégiájára ösztönzött egyes zsidó személyeket és csoportokat (Kovács 2002a:15–16).

Napjainkban többféle identitásválasztási lehetősége van a magyar zsidóságnak. Az identitásopciók nem lehatároltak (vallási, kulturális, nemzetiségi, etnikai opcióra), egymásba fonódnak, folyamatosan változnak, jelennek meg újabbak. A vallási opció maga is igen heterogén, a különböző irányzatok sajátos jellemzői, elfogadottságuk, valamint az általuk felkínált identitásstratégiák, a hagyományhoz való viszonyulásuk eltérése okán.

Hazánkban a rendszerváltozás időszakában és azt követően indult el a valláshoz, itt jelesül a zsidó valláshoz való visszatérés társadalmi szinten érzékelhető (több) hulláma, csoportszintű identitások kialakítása, illetve a hagyományok felé fordulás (Kovács 2002b; Papp 2005; Vincze 2006). Hobsbawm (1993) rávilágít arra, hogy általánosságban is érzékelhető az össztársadalmi identitásból a csoportidentitás(ok)ba való visszahúzódás, a gyökerek keresése, a hagyományok ápolása. A (vallásban gyökerező) hagyomány felé fordulás tehát nem szűkíthető le a korábban marginalizált vallásos opció felértékelődésére, hanem – vélhetően és az empirikus kutatások során tetten érhetően – sokrétű társadalmi funkciói vannak.

A hazai zsidóság nagy része nem vallási, vagy nemzeti kisebbségi alapon határozza meg zsidóságát. Kovács (1992:289) szerint a legtöbb identitáskereső zsidó etnikai identitásként határozza meg önazonossága pozitív tartalmát, a közös történelmi múlt, a szépnek tartott tradíciók, a történelem során és a jelenben megélt sorsközösség, valamint egyéb (etnikai jellegű) tényezők, és az ezek révén kialakuló összetartozás, illetve az etnikai csoporthoz tartozás érzéseként. Megnyilvánulhat a zsidó kultúrához és történelemhez, a zsidó tradícióhoz, Izraelhez való pozitív viszonyulásban, zsidó témák iránti érdeklődésben, és kiegészülhet további elemekkel, mint például a házastársi endogámia, a kapcsolati homofília, a zsidó kultúra fogyasztása, a zsidó tradíciók őrzése, zsidó ünnepek megtartása, a zsidó tudósok, hírességek teljesítménye, vagy a saját zsidósága feletti büszkeség.

Az etnikai identitás tartalmában igen sokszínű. Miller (2003) két fő típusát körvonalazza. Az egyik ún. mentális etnicitáson alapul, a zsidó önazonosság érzetén, illetve a zsidósághoz tartozás érzésén. A másik ún. viselkedésbeli, illetve szociális etnicitáson alapul, amelynek cselekvésben és társadalmi kötődésekben, viszonyulásokban megnyilvánuló jegyei vannak, mint az érdeklődés, gyereknevelés, illetve közösségi tagság, zsidó szokások gyakorlása.

Az etnikai összetartozás érzése, a közös tulajdonságok, tapasztalatok önmagukban még nem vezetnek közösségek kialakulásához, csupán megkönnyítik a közösségképződést (Weber 1992:1/2. 96; Kovács 2004:228–229; vö. Brubaker 2001). Ezért vizsgálat tárgyává kell tenni az egyéni és társadalmi cselekvéseket alakító tényezőket.

A kutatás kiemelt célja tehát feltárni a progresszív szervezetek által kínált identitásopció(ka)t, az egyéni és kollektív választások mögött húzóó okokat, valamint az identitásépítés mikéntjét, tartalmi vonásait, és ebben a zsidó vallás és hagyomány szerepét, funkcióit.

1.6. Kutatási kérdések, problémakörök és előzetes várakozások

Mivel kutatásom alapvetően feltáró – tények, mozgatórugók és az összefüggések mélyebb struktúráinak feltárására irányuló – és értelmező jellegű, így kutatási stratégiám induktív logika alapján építkezik. Ennélfogva célja elsősorban nem hipotézisek tesztelése, hanem empirikus adatok alapján összefüggések keresése, értelmezése (vö. Babbie 1998:70–87). Kutatási kérdéseimhez kapcsolódóan ezért a disszertációban a kutatási felületeket, problémaköröket, megközelítési szempontokat tisztáztam (vö. Mason 2001), és bizonyos előfeltevéseket, előzetes várakozásokat fogalmaztam meg. Kutatási kérdéseim részben terepspecifikusak, a megfigyelt közösség és irányzat jellemzőiből, illetve első terepmunkám megfigyeléseiből, következtetéseiből adódnak, másrészt a kortárs zsidókutatás, identitás- és valláskutatás elméleti megközelítéséből és empirikus eredményeiből merítenek vizsgálati szempontokat.

A vallásszociológia legalapvetőbb kérdését – amely arra irányul, hogy mi a vallás szerepe a társadalomban – a hazai progresszív judaizmussal kapcsolatban is feltettem:

Mi a zsidó vallás és a progresszív irányzat szerepe a magyarországi zsidóságban, illetve a zsidó kötődéssel rendelkező emberek identitáskonstrukciójában?

A kérdést történeti perspektívában, társadalmi kontextusba ágyazottan, egyéni, intézményi, közösségi és társadalmi szinten vizsgáltam. Górcső alá vettem az irányzat kialakulását, elterjedését, hazai megjelenését és ennek társadalmi körülményeit. A zsidó vallás és az irányzat szerepét egyrészt a hazai közösségek elképzelése, az általuk deklarált és vágyott célok, másrészt a közösségekhez csatlakozók elbeszélése és véleménye alapján igyekeztem körvonalazni. Társadalmi fogadtatásának jellemzésekor a külső, zsidó környezet viszonyulását is feltártam és elemeztem.

A kutatás főbb kérdései a következők:

- 1.) Melyek a progresszív irányzat megjelenésének és jellemzőinek társadalmi motívumai?
- 2.) Hogyan, milyen társadalmi körülmények hatására jelent meg a progresszív irányzat Magyarországon?
- 3.) Hogyan és milyen tényezők hatására alakult a hazai progresszív szervezetek helyzete?
Vagyis a.) elfogadottsága, integrációja, b.) társadalmi bázisa, c.) erőforrás-ellátottsága?
- 4.) a.) Milyen identitásopciót nyújt az irányzat és a két hazai progresszív közösség?
b.) Kik számára és miért vonzó?
c.) Miként jellemezhető a közösségekhez csatlakozók identitás-(re)konstrukciója?

Milyen tényezők alakítják az egyéni és társadalmi cselekvéseket?

Hogyan változott a tagok zsidó önazonosságának tartalma, belső megélésének ereje, külső felvállalásának és reprezentálásának jellemzői a közösséghez való csatlakozás óta? Milyen okokra vezethetők vissza a változások?

Előzetes várakozásaim:

A progresszív szervezetek elfogadottságának növekedése, a zsidó-zsidó párbeszédbe való bevonódása elsősorban nem belső, közösségi okokra vezethető vissza, hanem külső, társadalmi (a zsidó vallási és világi mezőben bekövetkező) változásokra.

A progresszív ideológia feltehetően bizonyos társadalmi státuszú és felfogású embereket inkább vonz: jobbára értelmiségieket, s azokat, akik a vallási életben is igénylik az egyenjogúságot, a szabad gondolkodás és választás jogát. A zsidó tradíció iránt érdeklődő, de attól korábban elzárt, illetőleg vegyes házasságban élő vagy vegyes származási hátterű, zsidó kötődésű emberek szimpatizálnak vele.

A csatlakozást ma sem (vagy nem csupán) a vallásosság motiválja elsősorban. Kiemelten fontos az ismeretszerzés, a sajátélmény és a közösségiség lehetősége.

Az újonnan csatlakozó fiatalok között határozottabb igény van a spiritualitásra is.

A progresszív zsidók kezdetben a rituális és intellektuális dimenziót tartják fontosnak, és ez is dominál, később ezek vonják maguk után a kognitív, majd a tapasztalati dimenzió erősebb szerepét, és idővel hangsúlyosabbá válik a következmény dimenzió is, amely a privát szféra vallásosságát, illetőleg bizonyos vallási-kulturális gyakorlatok privát szférába emelését jelenti.

Amikor az irányzat és a hazai közösségek társadalmi szerepét és kiterjedtségét vizsgálom, általánosabb (elméleti jellegű) kérdésként foglalkozom azzal, vajon miért nem érnek el szélesebb rétegeket, *miért nem csatlakoznak hozzájuk nagyobb létszámban* (mondhatni, miért nem aratott hazánkban átütő sikert modern szemlélete és gyakorlata ellenére). Empirikus választ pedig arra a kérdésre keresek, miként vélekednek a közösségekhez csatlakozók az irányzat hazai jövőjéről.

5.) Hogyan látják a közösségek tagjai, szimpatizánsai az irányzat és az adott közösség helyét és szerepét a magyarországi zsidóságban? Miként vélekednek a jövőjéről?

Végül egy elméleti kérdést teszek fel, amelyre az empirikus adatok elemzését követően térek rá:

6.) Milyen elméleti keret lenne alkalmas az empirikus tapasztalatok interpretációjára?

Célom a szakirodalom vonatkozó elméleteinek és téziseinek áttekintésével, az azokra való reflexió során – a hasonlóságok, különbségek, specifikumok figyelembevételével – olyan keretet kialakítani, amelybe a kutatási tapasztalatok értelmezése komplex módon ágyazható be.

2. FELHASZNÁLT MÓDSZEREK

2.1. A kutatás elméleti modellje

A kutatás egymásba fonódó, a társadalom különböző szintjein zajló folyamatok, kölcsönhatások feltérképezésére és értelmezésére vállalkozott, ennél fogva a kutatási stratégiát alkalmasnak ígérkezett a Barth-féle modell alapján kidolgozni (mintegy a megközelítés, az adatgyűjtés, -feldolgozás és -elemzés vezérfonalaként és rendezőelvéként).

A modell mikro-, mezo- és makroszinten, és ezek összefüggéseiben közelíti meg az identitáskonstrukció folyamatait, valamint befolyásoló tényezőit, ami így értelmezhetővé teszi különböző (személyes, csoportszintű, etnikai, kulturális, társadalmi) rétegeit. Mikroszinten a személyes és személyközi tapasztalatok, értékelések, az egyéni élet eseményei és színterei, a személyes identitás, valamint a kollektív identitás(ok) személyes megélése, mezoszinten a csoportképző, közösségteremtő folyamatok, makroszinten a tágabb társadalmi folyamatok, politikai artikulációk ragadhatók meg, és ezeknek a másik két szinttel való interakciója, kölcsönös egymásra hatása fejthető fel (Barth 1996).

A disszertáció a különböző szinteket nem elszigetelten, hanem reflektáltan, összefüggéseiben, egymásra hatásában mutatja be. A magyar zsidóság elmúlt másfél évszázadának makroszociológiai, társadalomtörténeti vonatkozásaival párhuzamosan a mikrotörténetekbe, a személyes tapasztalatokba és a csoportfolyamatokba is betekintést enged. A progresszív judaizmus hazai intézményesülése mögött az egyéni intenciókból adódó társadalmi cselekvéseket, a szervezeti és közösségi fejlődés hátterében és következményeiben az egyéni aspektusokat is bemutatja. Az egyéni választások motívumainak feltárásakor rávilágít a személyes mellett a társadalmi okokra, a közösségek által kínált identitásopcióra. Az egyéni identitás-(re)konstrukcióval párhuzamosan a kollektív identitásépítés, illetve a közösségépítés folyamataira.

2.2. Adatgyűjtési módszerek

A kutatási probléma összetettsége, különböző aspektusainak empirikus vizsgálata többféle módszer és adatgyűjtési technika alkalmazását tette szükségessé.

2.2.1. Kutatás a progresszív közösségekben

Tekintettel arra, hogy az identitás, illetve a véleményformálás társadalmi konstrukcióként fogható fel, az ennek feltárására irányuló kutatás ontológiai kiindulópontja a konstruktivizmusra épít, amely szerint mind az egyéni, mind a kollektív identitás, illetve vélemény társadalmilag megformált és szituatív. A kutatás episztemiológiai kiindulópontját az interpretativista

paradigma képezi, mivel az egyének identitáskonstrukcióját, illetve a közösséghez csatlakozásuk mozgatórugóit saját interpretációjukon keresztül igyekeztem megérteni. Ehhez a kutatási terephez alkalmazkodó és kellően rugalmas, ún. terepközeleti adatgyűjtési módszerek és technikák alkalmazása bizonyult megfelelőnek (beszélgetések, vezérfonal interjúk, strukturálatlan és félig strukturált interjúk, mély- és élettörténeti interjúk, közösségi eseményeken való részvétel, diskurzusok megfigyelése) (vö. Letenyei 2006; Mason 2001). Az alkalmazott adatgyűjtési módszerek kiválasztását nem csak a téma, hanem a közösségek mérete és jellege is meghatározta. A vallásszociológiában a kis vallási közösségek vizsgálatára ugyanis gyakorta használt módszer a megfigyelés, illetve a nagyobb bevonódással járó résztvevő megfigyelés módszere. Ez a fajta kutatás bizalmi kapcsolatot feltételez, és ugyan puha, de másként nem előállítható adatokat és tapasztalatokat generál (vö. Andorka 2006:644; Horváth 1995)

A terepmunka során olyan tapasztalatokra tettem szert, amelyekben fontos adatgyűjtési és módszertani lehetőséget láttam. Nem interjúk szituációban, hanem természetes közegükben elhangzott elbeszélésekről van szó. Az új és régebbi tagok bemutatkozásáról, amely során az elbeszélő összefoglalja, újrakonstruálja élettörténetét, vagy annak fontosnak tartott részleteit. Kiderül belőle, milyen családból származik, mi a foglalkozása, hogyan fedezte fel a zsidóságát, miként élte meg zsidó önazonosságát, és ez hogyan változott az idők során. Elmondja, hogy került kapcsolatba a közösséggel, mi keltette fel az érdeklődését.

Ezek az én-elbeszélések a narratív élettörténeti interjúktól több szempontból eltérnek, de sok tanulsággal szolgálnak. Nem a kutatónak, hanem a közösségnek szólnak. A történet megalkotásakor az elbeszélő számot vet a közösség elvárásaival, várakozásaival, visszatérő témákat – pl. hogy hogyan tudta meg, hogy zsidó – és újszerű, akár különleges elemeket sző bele. Az elbeszélés monológként indul, és interaktív párbeszédként folytatódik: a közösség tagjai is kérdeznek, megjegyzéseket fűznek az elmondottakhoz, felidéznek saját tapasztalataikat, érzéseiket. Ezeken az alkalmakon tehát a narratíva diskurzusban folytatódott, a személyes életút a közösség életébe folyt, a zsidó önazonosság érzése egy zsidó közösség felé mobilizálta az egyént, vagyis az érzésből társadalmi cselekvés lett, a személyes és a kollektív identitás (alakulásának folyamata) összefonódott.

2.2.2. Kutatás a közösségekhez való viszony alakulásával kapcsolatban

A progresszív közösségek „kemény” tény- és számadatait (partnerségek, szervezeti tagság, együttműködések, taglétszám, támogatások) hivatalos dokumentumok, APEH statisztikák, illetve tematikus interjúk alapján gyűjtöttem. A hivatalos állásfoglalásokat tartalmazó dokumentumok egy része megjelent a zsidó sajtóban, más részük a hivatalos levelezések anyagában megtalálható (illetve a közösségek hírlevelében is megjelent).

A hivatalos vélemények, diskurzusok, írott – on- vagy offline – közlések elemzésére azért fordítok különös figyelmet, mert ezek a nyilvánosság fórumaiként a közvéleményre, az egyéni- és csoportvéleményekre egyaránt meghatározóak mind információtartalmukat, mind hangvételüket, attitűdjüket, érvrendszerüket, értéktársításaikat illetően.

A hivatalos állásfoglalások 1998-tól kezdődően teljes körűen feldolgozottak. A zsidó kerekasztalok és az online fórumok szövegeit 2005-től gyűjtöm teljes körűen. Szisztematikus feldolgozásuk folyamatban van, elemzésük közreadása későbbi terveim között szerepel. Az eredmények egy része megjelent írásaimban, és felhasználtam a disszertációban is.

2.3. Az adatok elemzése

Az adatok elemzését a fentebb vázolt Barth-féle modell szerint végeztem el.

A több évet átfogó kutatás lehetővé tette a változások megfigyelését, értelmezését, és így egy longitudinális elemzés elkészítését.

A megfigyelések, beszélgetések, interjúk, írásos dokumentumok forrásanyagából származó „puha” adatok közötti összefüggéseket kvalitatív interjú- és tartalomelemzés módszereivel elemzem, amelyet bizonyos pontokon kiegészítenek a tényfeltárás „kemény” adatai alapján készített statisztikák. A progresszív közösségek helyzetét és a hozzájuk való viszony alakulását hivatalos dokumentumok, on- és offline közlések, kerekasztal-beszélgetések alapján a dokumentum- és tartalomelemzés módszerével vizsgáltam.

A kvalitatív módszerekkel végzett mélyfúrások érzékeny, színes tapasztalatokat hoznak. A közösségekben végzett kutatási eredményeim érzékletesek, de lokálisak, terepspecifikusak.

Ha az általánosítás, vagy összehasonlítás igényével akarunk fellépni, folyamatosan ki kell tekinteni a kutatás terepéről, nem terepspecifikus tendenciákkal, kutatási eredményekkel is kell foglalkozni, illetve kissé eltávolodva kell visszatekinteni rá. A kutatásnak az adatforrások gyűjtésétől az elemzésig egyszerre kell émiikusnak és étikusnak lennie (vö. A. Gergely 2005; Letenyei 2006). A progresszív közösségekre vonatkozó tapasztalatokat ezért a makroszociológiai kontextus figyelembevételével, és a vonatkozó szakirodalom alapján tágabb társadalmi folyamatok fényében igyekeztem komparatív és reflexív módon interpretálni.

3. AZ ÉRTEKEZÉS EREDMÉNYEI

3.1. A progresszív judaizmus kialakulásának társadalmi motívumai

A progresszív judaizmus gyökerei a felvilágosodásig nyúlnak vissza; liberális és reform ágai a XIX. században alakultak ki. A szabadelvű irányzat szemléletében és gyakorlatában igyekezett a zsidó hagyományörzést a modern élet felfogásával és kívánalmaival összeegyeztetni, így az asszimilációs nyomás közepette alternatívát kínált a teljes zsidó identitás- és hagyományvesztéssel szemben. A nyugati világban gyorsan elterjedt, és a legnépesebb zsidó vallási irányzattá nőtt.

A vallási megújulás gyökerénél makroszinten bekövetkező társadalmi-kulturális változások állnak, illetve mikroszintű átalakulások: a vallási megújulást képviselő csoportok társadalmi helyzetének, értékeinek és értékítéleteinek, intencióinak megváltozása. A vallási megújuláshoz vezető, világszerte tapasztalható motívumok közül kiemelendő a modernizáció, a gondolati szabadság általános kívánalma, az emancipáció mind szélesebb körű kivívása, a zsidóságnak a többségi társadalomba történő, egyre fokozódó asszimilációja, a szekularizáció növekedése, egyúttal az ezzel szinte párhuzamosan megjelenő (újra)vallásosodási igény, vagy legalábbis a hagyományok ápolásának igénye, mintegy a gyökerkeresés utáni vágy kifejeződéséeként. Az egyéni késztetések, attitűdök és igények ezen túlmenően nagyon változatos képet mutatnak – a különböző régiók és személyek eltérő történelmi tapasztalata, társadalmi-kulturális helyzete okán.

Hazánkban a XIX. század közepén csak rövidéletű reformkezdeményezések voltak. A progresszív irányzat másfél évszázaddal később, a rendszerváltozás időszakában jelent meg. Csoportszintű szerveződésből 1992-ben vált hazánk első progresszív, haladó szellemiségű zsidó közösségévé Szim Salom Progresszív Zsidó Közösség néven.

3.2. Az irányzat hazai megjelenésének társadalmi körülményei

Mielőtt az irányzat hazai megjelenését górcső alá vettem volna, röviden áttekintettem a magyarországi zsidóság történetének azon fejezeteit, amelyek meghatározóak voltak nem csupán az akkori, hanem a későbbi nemzedékek számára, amelyek részét képezik a mai zsidóság kollektív emlékezetének. Kiemeltem azokat a történelmi eseményeket és a hozzájuk kapcsolódó érzelmeket, amelyek az egyének életében sorsmozzanatokká váltak, és meghatározták az identitáskeresésük irányát. Visszatekintettem a kiegyezés korának társadalmára, amely a magyar nemzet részévé tette a zsidóságot, és a vészorszakra, amely onnan kitaszította, majd a pártállami, szocialista rendszerre, amely újra visszafogadta, ám bizonyos zsidó (vallásos, cionista) identitásopciókat perifériára szorított. Ismertetem azokat az eseményeket és folyamatokat is, amelyek a rendszerváltozás hajnalán – közvetett vagy közvetlen módon – elvezettek az első hazai progresszív közösség megalapításához.

1989 a viharos politikai változások, a nagyszabású átrendeződések időszaka volt. Az 1980-as évektől sorra jöttek létre különféle csoportok, egyesületek, szerveződések, mozgalmak, vallási közösségek, amelyek újfajta identitásokat kínáltak tagjaiknak, vagy lehetővé tették az addig peremre szorított identitás-elemek nyílt kifejezését (Angelusz – Tardos 1992). A Szim Salom annak a zsidó reneszánsznak is nevezett folyamatnak a terméke, amikor a társadalmi változások nyomán a lefojtott identitáselemek felszínre törtek, és az átalakulás okozta bizonytalanságban a zsidó gyökerek felkutatása, az identitáskeresés, az új közösség utáni vágy nem ritkán a zsidó tradíciókat ápoló közösségek felé vette az irányt.

Az első hazai progresszív zsidó közösséget olyan emberek alapították, akik kettős, magyar és zsidó identitással rendelkeztek, és igényük volt a hagyományok megismerésének és megélésének Magyarországon újszerű, modern megvalósítására. Annak, hogy egy kis baráti társaság a progresszív mozgalomhoz csatlakozott, egy angol progresszív zsidó házaspárral való véletlen találkozás volt a háttérben: az ő tapasztalataik keltették fel érdeklődésüket, és általuk kerültek kapcsolatba az angliai mozgalommal. Hazánk második progresszív közösségét a Szim Salomból kiváltak egy csoportja alakította meg 2006-ban, Bét Orim Progresszív Zsidó Közösség néven. Ők – magyar származású, 35 évig az Egyesült Államokban praktizáló – rabbijuk ösztönzésére az amerikai reform vonalat követik.

3.3. A progresszív irányzat hazai helyzetének alakulása

3.3.1. Az irányzat hazai fogadtatása

A progresszív judaizmus első hazai intézményét a zsidó társadalmi mezőben ellenszenv vette körül, integrációs törekvéseit határozott elutasítás fogadta, ideológiájuk és gyakorlatuk stigmatizálódott. Megkérdőjelezték azt is, hogy egyáltalán zsidó közösségről van-e szó. A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége (egy neológ ernyőszervezet) nem vette fel tagjai sorába. Az elutasítás indoka norma- és értékalapú volt, ám háttérben finansiális, intézményi és egyéb okok húzódtak: a szerep-egalitárius szellemiséggel és a női rabbival szembeni ellenérzések, valamint a híveik elvesztésétől való félelem, akik esetleg liberálisabb közösséghez csatlakoznának, a zsidóság, a zsidó tradíció „eltűnése”, illetve a túlzott liberalizmus miatti aggodalom. A zsidó vallási intézményekből és a zsidóságban folyó diskurzusokból való kizártság megnehezítette a Szim Salom Közösség egzisztenciális helyzetét, beszűkítette lehetőségeit.

3.3.2. A változások értelmezése

A rendszerváltozás utáni évtizedekben egyre több válasz-alternatíva született arra a kérdésre, hogy mit jelent zsidónak lenni és hogyan lehet zsidóként élni a magyar társadalomban, hogyan lehet a tradíció és a modernitás viszonyát értelmezni, adott esetben újragondolni. A folyamat 2005 és 2008 között élénkült fel a zsidó vallási és világi mezőben. 2005-ben a zsidóságban kialakuló sokszínűség a szervezetek szintjén is kimondatott, és a tudományos szféra is elkezdett reflektálni rá. A meglévő intézmények és ideológiák mellett újabb utakat, szervezeti és kommunikációs formákat kezdtek keresni és kialakítani a zsidósághoz kötődő egyének és csoportok, ami kiterjedt az online térre, a zsidó blogokra és fórumokra is.

A folyamat eredőjeként a magyar zsidóságban a diverzitás, a gondolatok és intézmények pluralitása értéké válik, ami olyan társadalmi kontextust teremt, ahol a progresszív közösségek is elfogadásra és partnerségre tudnak találni.

A szervezeti kapcsolatok felvételében és megszilárdításában, a más közösségek képviselőivel való interperszonális és intézményi szintű kommunikáció hangnemében fontos szerepet játszanak a régi ismeretségek, személyes kapcsolatok (granovetteri megfogalmazásban: a gyenge kötések ereje), a pluralitás értéké váló igennel, és ezzel a progresszív zsidók másságának elfogadása. A különböző zsidó szervezetekhez tartozó egyének és csoportok ismeretséget kötnek olyan online és offline fórumokon, ahol globális és lokális kérdéseket vitatnak meg, és egy-egy téma kapcsán érdeklődve fordulnak a különböző, így a progresszív vélemények és gyakorlatok felé is.

Úgy tűnik tehát, hogy a párbeszéd és az új összefogások olyan folyamatokat indítanak el, olyan attitűdváltozást, konkrét eredményeket vagy lehetőségeket teremtenek, amelyeket a progresszív közösségek hivatalosan, szervezeti, hitközségi minőségükben eddig nem tudtak elérni. Mindez igazolni látszik előzetes feltételezésemet arra vonatkozóan, hogy a progresszív szervezetek helyzetének javulása mögött – közvetlenül és elsősorban – nem belső okokat, hanem külső, társadalmi változásokat és ezek hatásait kell keresnünk. Ugyanakkor a belső erőforrások a kedvező hatásokat fokozni és az elért eredményeket stabilizálni tudták.

Rámutattam arra, hogy a hazai zsidó vallási és világi miliőt bourdieu-i értelemben vett mezőnek tekinthetjük, ahol harc folyik egyrészt sajátos tőkefajtáért (gazdasági, rituális-kulturális erőforrásokért, elismertségért, elfogadásért), másrészt a játékszabályok átdefiniálásáért (a reform közösségek elfogadásáért, a zsidó-státusz, vagyis a „ki számít zsidónak” újragondolásáért), illetve a mezőben hatalmi pozícióban lévők (a neológia és intézményei) részéről a tőkék és játékszabályok megtartásáért. Ennek során a progresszív közösségek aktivizálják tőkéiket (személyes és intézményi kapcsolathálózatukat, vezetőik tudástőkéjét, elismertségét, presztízsét, valamint tagjaik kulturális és emberi tőkéjét feladatvállalások formájában), és igyekeznek továbbakra is szert tenni (pénzügyi forrásokat, tárgyadományokat szerezni, partnerségeket kialakítani, tudástőkéjüket építeni, arculatukat kialakítani) (vö. Bourdieu 1978, 2000; Lengyel – Szántó 1998).

Működésük feltételeit tagjaik és szimpatizánsaik támogatása (tagdíjak, adományok, szja 1%-os felajánlások), önkéntes tevékenysége mellett pályázati forrásokból és külföldi támogatásból, progresszív hitközségek és magánszemélyek (anyagi és rituális tárgyi) adományainak segítségével igyekeznek évről évre megteremteni.

A két közösség vezetősége – közös érdekeikre, valamint a hazai zsidóságban betöltött szerepükre való tekintettel – az utóbbi években „diplomáciai kapcsolatokat” alakított ki, és egymásról mint „a másik” reform zsidó szervezetről gondolkodnak, írnak és beszélnek.

3.4. Mi jellemzi a progresszív zsidó identitásopciót és kik számára vonzó

3.4.1. Mit kínál és kiket vonz a progresszív alternatíva?

A hazai progresszív zsidó közösségek mindegyikében van a judaizmus(ok)ról szóló, illetve liturgiaoktatás, daltanulás, forrásszöveg-értelmezés, művelődési lehetőség, gyermekprogram. A Szim Salomban – már az érdeklődők nagyobb létszámánál fogva is – hangsúlyosabb a zsidó vallási oktatás iránti érdeklődés, így ott a liturgiaoktatás, a héber nyelvoktatás és a gyermekfoglalkozások korosztályonként, illetve tudásszintenként is differenciáltak. A Bét Orimban több programot kínálnak a zsidó kultúrával, a történeti és kortárs zsidósággal kapcsolatos témák megismerésére, ennek részeként szabadegyetemi előadásokat, filmklubot, felolvasó- és előadóesteket szerveznek. Mindkét közösség igyekszik megszólítani a zsidóság felé közeledő embereket, felkínálva nekik egy nyitott, szabadon gondolkodó közösség életébe, programjaiba való bekapcsolódás lehetőségét, a zsidó kultúra és vallás megismerését, a zsidó identitásépítés támogatását.

A közösségek eleinte tagjaik személyes kapcsolathálózatán keresztül bővültek. Később olyanok is jöttek hozzájuk, akik olvastak róluk, felfigyeltek programjaikra, vagy külső rendezvényen találkoztak a közösség képviselőivel, illetve rátaláltak honlapjukra. Egyeseket a programok, másokat az irányzat szellemisége, a barátságos közösség vonzott, egy meghatározó személy (vallási vezető, barát), a tanulás lehetősége. Többen közeli hozzátartozójuk elvesztése után mentek el a közösségbe, mások egyéni útkeresésük során.

A hazai közösségek által kínált opciók napjainkban mindenekelőtt azokat szólítják meg, akik a zsidó hagyománytól jobbra elzártnak éltek, és ismeretbővítéssel, élményszerzéssel közelednének a zsidó kultúra és hagyomány felé. A közösségek nyitva állnak minden érdeklődő előtt, vegyes házasságban élő, vegyes származási háttérrel rendelkező embereket is szívesen fogadnak. Különösen szimpatizálnak vele azok a férfiak és nők, akiknek vallási kontextusban is igénye van gondolati szabadságra, emancipált felfogásra és gyakorlatra, a szabad választás lehetőségére. A progresszív közösségekbe járók döntő többsége értelmiségi, jobbra egyetemi végzettséggel. Ezek az eredmények alátámasztják előzetes várakozásaimat.

Az önmagukat közösségnek nevező csoportok szociológiai értelemben is közösségnek tekinthetők. (Ekként gondolkodnak magukról, és a külső érdeklődők is közösségnek látják őket.) Tagjaik társadalmi csoportként közös célokban osztoznak, amelyeket közösen valósítanak meg, „mi”-tudattal rendelkeznek. A tagok és az érdeklődők a közösségek jellemzőiként mindig kiemelik az emocionális szempontokat és a barátságos légkört, amelyek vonzó és megtartó tényezőt jelentenek számukra.

3.4.2. Identitás-(re)konstrukció progresszív közösségekben

A progresszív közösségekhez csatlakozóknak többes identitásuk van: magyar, zsidó és európai (vagy egyéb). A magyar kultúra részeseként szeretnék megélni zsidóságukat, és összetett identitásuk harmonizálására törekcsenek.

A közösségekhez csatlakozók két csoportra oszthatók aszerint, hogy a közösséghez való csatlakozásuk után hogyan változott az identitásuk. Egy részüknek korábban nem volt erős a zsidó identitása, amely a közösségben töltött idő során erősödött, érzelmileg intenzívebbé, tartalmilag gazdagabbá vált. Más részüknek korábban is erős volt a zsidó identitása, és éppen ezért csatlakoztak a közösséghez. Náluk inkább új színekkel, tartalommal telítődött zsidó identitásuk, és progresszív zsidó identitásuk is kialakult. Mindkét csoportra elmondható, hogy csökkent zsidó identitásuk esetleges reaktív (és rejtőzködő) volta.

A zsidó önazonosságuk érzete orientálja (de nem determinálja) érdeklődésüket, társas kapcsolataikat, bizonyos témák iránti attitűdjüket, figyelmüket. Megmutatkozik zsidó témák iránti érdeklődésben, az ismeretbővítés igényében, kultúra- és médiafogyasztásban, valamint a zsidó hagyomány felé fordulásban, bizonyos vallási-kulturális gyakorlatok felelevenítésében is.

3.4.3. A zsidó valláshoz és hagyományhoz való viszony jellemzése

A zsidó hagyomány iránti érdeklődés egyeseknél mindig megvolt, másoknál egyéni (kamasz- vagy felnőttkori) útkeresés, megint másoknál egy meghatározó találkozás, olvasmányélmény folytán élénkült fel. A progresszív zsidó közösségek tagjai több zsidó szokást, hagyományelemet tartanak most, mint korábban, gyermekkori családjukban. Ez alól azok a háború előtt született emberek kivételek, akik hagyományőrző, vallásos családban nevelkedtek, majd eltávolodtak a vallástól (vö. Kovács 2002b).

Vannak, akik nem a vallási-spirituális érdeklődés, hanem inkább a közösségiség, illetve az intellektuális érdeklődés miatt járnak a közösségi programokra. Mások, ahogy több ismeretre tesznek szert, és rutinosabbá válnak a liturgiában, annál jobban élvezik ezeket a pillanatokot, s annál közelebb kerülnek a valláshoz is, és annál inkább nyitottak újabb ismeretek befogadására. A zsidó hagyományelemek felvétele kis lépésekben, belső készítés, tanulás, felkészülés után történik. A privát szféra mélyebb vallásossága (napi imával, áldásokkal, kóserági szabályok növekvő betartásával) egy szűkebb, de bővülő körre jellemző. A Szim Salomban a fiatalabb generáció körében a vallás iránti érdeklődés, a gyülekezeti hitéletbe való bevonódás, illetve a mind több vallási-kulturális gyakorlat felelevenítése az elmúlt években kifejezetté vált (egyik fiatal tagjuk rabbinikus tanulmányokba is kezdett). A Bét Orimban is mind jobban érzékelhető a fiatalok részéről megmutatkozó spiritualitás iránti igény. Ez a tendencia alátámasztani látszik előzetes várakozásaimat.

3.4.4. Zsidó és progresszív zsidó identitásépítés

A zsidó identitás-(re)konstrukciójával párhuzamosan a progresszív közösségek tagjainak nem csupán zsidó, hanem bizonyos progresszív zsidó önazonossága, mondhatni felekezeti identitása is kialakult, amely a többségnél inkább a közösséghez való tartozás érzésén és tudatán, az irányzat értékeivel, ideológiájával való azonosuláson alapul, mintsem a konkrét vallásgyakorlaton, tehát inkább kulturális, mint vallási helymeghatározásként értelmezhető. A vallási-felekezeti vonzás legfontosabb elemei a közösségiség, a hagyomány megismerése, ápolása, a tanulás, továbbá az egyéni és kollektív identitásépítés lehetősége.

Osztom Eisenstadt (1992:273) megállapítását, miszerint bizonyos hagyományelemek, illetve azok követése napjainkban a kollektív identitás szimbólumaivá, és így a zsidó önazonosság megélésének eszközeivé, kifejezőivé váltak. A kulturális megőrzésben és kontinuitásban is felfedezni vélem ezek jelentőségét. A hagyományok megismerése és ápolása táplálja az egyéni és kollektív emlékezetet, demonstrálja és erősíti az etnikai-, illetve csoportidentitást, jelentéstelivé és értékessé teszi a múlt örökségét, és segít megőrizni a jövő generációk számára.

A közösségek alapító és későbbi tagjai elbeszítették azt az építkező folyamatot, ahogy a mozaikos érzésekből, tudásból erős(ebb), biztosabb, tartalmában sokszínű zsidó identitást építettek fel. Ezek az „identitás-történetek” nemcsak interjúszituációban, hanem – és ez sokkal fontosabb – a közösség előtt és a közösség számára is megfogalmazódnak. Ilyen történetek az egész életúton, a családi és személyes élettörténeten (és ennek társadalmi kontextusán) végigtekintve, a közösséghez való csatlakozás óta eltelt változásokat átgondolva, mélyen átértzett, és a személyes történet mellett a zsidó történelemre és tanításokra reflektált formában átmeneti rítusok során hangoznak el. Jelentőségük nemcsak személyes, hanem a közösség számára is fontosak. Az egyéni identitás a közösségben formálódott, a közösség tagjaival való interakciók és a közös tevékenységek, élmények során. Visszajelzést, megerősítést jelentenek a közösség számára: céljainak megvalósulásáról, működéséről, szerepének fontosságáról az identitásépítésben, a hagyományátadás és a zsidó identitás személyes, családi, közösségi és társadalmi kontinuitásában. Erősítik a kollektív (közösségi, zsidó és reform zsidó) identitást.

3.4.5. A progresszív irányzat társadalmi bázisa és támogatottsága

A progresszív közösségek helyzete, külső megítélése javult, nagyobb ismertségük, valamint belső építkezésük nyomán taglétszámuk és holdudvaruk mérete, s ezzel társadalmi bázisuk, támogatottságuk növekedett. Tagságuk mintegy száz, holdudvaruk néhány száz főre tehető. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy nem csatlakoznak a progresszív közösségekhez tömegesen. A tények azt mutatják, hogy a magyar zsidóság jelentős része nem a progresszív judaizmusban keresi és találja meg válaszait. A nyugaton népszerű modell átvétele és hazai adaptálása nem vonja maga után automatikusan az ottanihoz hasonló mértékű sikert. Más korban, eltérő társadalmi viszonyok, igények és történelmi tapasztalatok közepette jelent meg, és ebből kifolyólag – amint a *sokféle modernitás* elméleti keretében rámutattam – a vallási reform és a progresszív alternatíva jövője a társadalmi körülmények és az elkövetkező társadalmi változások függvényében sokrétű és sokféle irányú lehet.

3.5. A progresszív irányzat és a két közösség helye és szerepe a hazai zsidóságban

A progresszív közösségek lehetőségeket nyújtanak a zsidósághoz való közeledésre, ismeretszerzésre, a zsidó identitás tartalmi gazdagítására, kifejezésére. Kulturális, közösségi és spirituális élményekkel támogatják az egyéni és kollektív zsidó identitásépítést. Szabadelvű, modern felfogásuk és gyakorlatuk vonzóvá, illetve élhetővé tesz egy olyan zsidó életformát, amely a zsidó vallási-kulturális gyakorlatok felelevenítése közepette táplálja az egyéni és kollektív zsidó önazonosság érzetét. Követőik és szimpatizánsaik ezért a magyarországi zsidóság szempontjából is fontos szerepet tulajdonítanak a mozgalomnak és az egyes

progresszív közösségeknek a zsidó identitás (re)konstrukciójában, a zsidó hagyományok megismerésében, megőrzésében, és így a teljes zsidó identitásvesztés elkerülésében. Úgy gondolják, hogy a progresszív közösségek olyan rétegeket tudnak megszólítani, amelyek hagyományos hitközségekhez nem csatlakoznának, és szekularizált életvitelű emberek számára is elérhetővé, megismerhetővé teszik a zsidó kultúrát és hagyományt.

Lehetséges tehát, hogy a progresszív zsidó közösségek által kínált (vallásos, hagyományőrző és kulturális) identitásopciók hosszabb távon sokak számára jelentenek majd vonzó alternatívát. Az irányzat követői mindenesetre reménytelien látják a jövőjét.

3.6. A zsidó vallási-kulturális hagyományhoz való visszatérés értelmezése

A kutatási eredmények elemzésekor arra a megállapításra jutottam, hogy az egyének és csoportjaik esetén a zsidó hagyomány és vallás iránti érdeklődés, illetve a vallási tevékenységet is végző közösségekhez való csatlakozás mögött (elsősorban) *nem vallásos megtérés, hanem zsidó identitásuk érzete*, önazonosságuk megragadásának és *kifejezési módjának keresése* áll (vallásos világnézettel, vagy anélkül). Ráműtattam bizonyos etnikai jellegű elemekre zsidó önazonosság- és összetartozás-érzésük hátterében, illetve ennek kifejezésében. Megállapítottam azt is, hogy az etnikai önazonosság érzete önmagában nem motivál tanulásra, hagyományőrzésre, egy közösséghez való csatlakozásra: *a zsidó identitás személyes és közösségben való megélésének, (re)konstrukciójának, kifejezésének vágya, egyéni és kollektív útkeresések alakítják az egyéni és társadalmi cselekvéseket.*

Tapasztalataim megerősítik Kovács (2002a) tézisének érvényességét, amely szerint nem a vallás népszerűvé válásáról van szó, mint inkább a fiatalabb generációknak az idősebb generáció *stigmatizált identitásától való megszabadulás* iránti készletéről, és az ezzel járó *újfajta identitás kereséséről*, amely esetükben a zsidó kultúra iránti érdeklődésben, bizonyos vallási-kulturális gyakorlatok felelevenítésében mutatkozik meg (vö. Mars 2001).

A zsidó hagyományhoz és valláshoz való visszatérés hátterében az új definíciók törekvéseit, útkereséseket és sokszínűségeit hangsúlyozó megközelítést (vö. Graham 2004; Kovács 2002a) a progresszív közösségek vonatkozásában is *alkalmas keretnek* találtam, mivel a többféle szintű és jellegű folyamatot együttesen kezelve, adekvát módon magyarázza a csatlakozók motivációit, társadalmi cselekvéseit – a társadalmi szinten érzékelhető tendenciákba illeszkedő, de alapvetően személyes és csoportszintű kereséseket, elmozdulásokat –, kifejezi a közösségekben tapasztalt sokszínűséget. Feloldja a jelenségek asszimiláció-elméletek, vallásosság, vagy etnikai visszatérés kontextusában való leírásának korlátozásokkal érvényes voltából adódó problémáit.

Másrészt, segít rámutatni arra, miért jelenthet egy olyan irányzat hosszabb távon potenciálisan vonzó alternatívát Magyarországon, amely *a zsidónak lenni és a zsidóként élni* kérdéseit kész folyamatosan újragondolni, és természetesnek tartja a hagyomány és az ahhoz való viszony állandó (adott kornak és társadalmi viszonyoknak megfelelő) *újraértelmezését.*

HIVATKOZÁSOK

- A. Gergely A. (1995) Bevezető. In A. Gergely A. (szerk.) *Rövid etnoregionális elemzések. Munkafüzetek 5.* Budapest: MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, p. 3-7.
- Andorka R. (2006) *Bevezetés a szociológiába.* Budapest: Osiris.
- Angelusz R. és Tardos R. (1992) Ideológiai átrendeződések Magyarországon a pluralizmus időszakában. In: Somlai P. (szerk.) *Értékrendek és társadalmi-kulturális változások. Válogatott tanulmányok.* (TS 3/2 kutatási beszámoló) Budapest: ELTE Szociológiai Intézet, p. 62–82.
- Babbie, E. (1998) *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata.* Budapest: Balassi.
- Barth, F. (1996) Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio* 7 (1) p. 3-25.
- Berger, PL. and Luckmann, T. (1975) *A valóság társadalmi megformálása.* Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.

- Bourdieu, P. (1978) A szimbolikus tőke. In *A társadalmi egyenlőtlenségek újatermelődése*. Budapest: Gondolat, p. 379-400.
- Bourdieu, P. (2000) A mezők logikája. In Felkai G. – Némedi D. – Somlai P. (szerk.) *Szociológiai irányzatok a XX. században*. Budapest: Új Mandátum, p. 418-430.
- Bögre Zs. (2002) *Társadalmi-politikai változások hatása a vallásos identitás alakulására Magyarországon (1948–1990) – különös tekintettel az 1948–1964 közötti időszakra*. Ph.D. értekezés. Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Szociológiai és Szociálpolitika Tanszék.
- Brubaker, R. (2001) Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő* (7-8) p. 60-66.
- Byrnes, T. A. and Katzenstein, P. (eds.) (2006) *Religion in an Expanding Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dobbelaere, K. (1981) Secularization: a Multi-dimensional Concept. *Current Sociology* 29 (2) p. 1-205.
- Dobbelaere, K. and Jagodzinski, W. (1995) Religious Cognitions and Beliefs. In Van Deth, JW. and Scarborough, E. (eds.) *The Impact of Values*. New York: Oxford University Press, p. 197-217.
- Eisenstadt, S. N. (1992) *Jewish Civilization. The Jewish Historical Experience in Comparative Perspective*. New York: SUNY Press.
- Földvári M. (2003) A vallásosság típusai a mai magyar társadalom generációiban. *Szociológiai Szemle* (4) p. 20-33.
- Földvári M. és Rosta G. (1998) A modern vallásosság megközelítési lehetőségei. *Szociológiai Szemle* (1) p. 127-137.
- Goffman, E. (1998) Stigma és szociális identitás. In: Erős F. (szerk.) *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Budapest: Új Mandátum – Wesley János Lelkészképző Főiskola, p. 263-295.
- Graham, D. (2003) Secular or Religious? The Outlook of London's Jews. *JPR – PJC Report No 3*.
http://www.jpr.org.uk/Reports/PJC_Reports/no_3_2003/pjc_3_2003.htm
- Graham, D. (2004) European Jewish Identity at the Dawn of the 21st Century: A Working Paper. *JPR – PJC Report No. 3*.
http://www.jpr.org.uk/Reports/PJC_Reports/European_Jewish_Identity_2004/pdf/European_Jewish_Identity.pdf
- Hall, S. (1997) A kulturális identitásról. In: Feischmidt M. (szerk.) *Multikulturalizmus*, Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium, p. 60-86.
- Hobsbawm, EJ. (1993) Etnikai identitás és a nacionalizmus. *Világosság* (4) p. 19-28.
- Horváth Zs. (1995) *Hitek és emberek*. Csákó M. (szerk.) Horváth Zsuzsa tanulmányai kiségyházakról, vallásos mozgalmakról. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai-Szociálpolitikai Intézet.
- Karády V. (1992) A Shoah, a rendszerváltás és a zsidó azonosságtudat válsága Magyarországon. In Kovács MM., Yitzhak MK. és Erős F. (szerk.) *Zsidóság, identitás, történelem*, Budapest: T-Twins, p. 23-45.
- Kovács A. (1992) Zsidó identitás és etnicitás. Zsidó identitásproblémák a háború utáni Magyarországon. *Világosság* (4) p. 280-291.
- Kovács A. (2002a) Zsidó csoportok és identitásstratégiák. In Kovács A. (szerk.) *Zsidók a mai Magyarországon: az 1999-ben végzett szociológiai felmérés eredményeinek elemzése*. Budapest: Múlt és Jövő, p. 9-40.
- Kovács A. (szerk.) (2002b) *Zsidók a mai Magyarországon: az 1999-ben végzett szociológiai felmérés eredményeinek elemzése*. Budapest: Múlt és Jövő.
- Kovács É. (2004) Vakmerő tézisek az identitásról. In Fedinec Cs. (szerk.) *Nemzet a társadalomban*. Budapest: Teleki László Alapítvány, p. 221-234.
- Krappmann, L. (1980) *Az identitás szociológiai dimenziói*. Szociológiai Füzetek, 21. sz., Budapest: Oktatási Minisztérium.
- Lengyel Gy. és Szántó Z. (szerk.) (1998) *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: Aula.

- Letenyei L. (2006) *Településkutatás I. Módszertani kézikönyv*. Budapest: Új Mandátum – Ráció.
- Mars, L. (1999) Discontinuity, Tradition, and Innovation: Anthropological Reflections on Jewish Identity in Contemporary Hungary. *Social Compass* 46 (1) p. 21-33.
- Mars, L. (2001) Is there a Religious Revival among Hungarian Jews Today? *Journal of Contemporary Religion* 16 (2) p. 227-238.
- Mason, J. (2001) *Qualitative Researching*. London: Sage.
- Mead, G. H. (1973) *A pszichikum, az én és a társadalom szociálbehaviorista szempontból*. ford. Félix Pál, Budapest: Gondolat.
- Miller, S. – Schmool, M. – Lerman, A. (1996) Social and Political Attitudes of British Jews: Some Key Findings of the JPR Survey. *JPR Report* No. 1. http://www.jpr.org.uk/Reports/PJC_Reports/no_1_1996/index.htm.
- Miller, S. (2003) Changing Patterns of Jewish Identity among British Jews. In Gitelman, Z. et al (eds.) *New Jewish Identities: Contemporary Europe and Beyond*. New York – Budapest: CEU Press, p. 45-60.
- Papp R. (2005) *Van-e zsidó reneszánsz? Kulturális antropológiai válaszlehetőségek egy budapesti zsidó közösség életének tükrében*. Budapest: Múlt és Jövő.
- Pataki F. (szerk.) (1980) *Csoportlélektan*. Budapest: Gondolat.
- Pataki F. (1989) Identitás – személyiség – társadalom. In Váriné Szilágyi I. és Niedermüller P. (szerk.) *Az identitás kettős tükörben*. Budapest: TIT, p. 17-38.
- Pataki F. (2001) *Élettörténet és identitás*. Budapest: Osiris.
- Szántó J. (1998) *Vallásosság egy szekularizált társadalomban*. Budapest: Új Mandátum.
- Szász A. (2002) *Parázs. A magyar asszimilált zsidóság útkeresése. I. Szim Salom Progresszív Zsidó Közösség*. Etnoregionális Munkafüzetek 87. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont.
- Szász A. (2008) A progresszív judaista mozgalom és a tradicionális zsidó értékek és normák. A hazai mozgalom ideológiája és gyakorlata által indukált társadalmi diskurzus, egyéni és intézményi reflexiók. In S. Nagy K. és Orbán A. (szerk.) *Értékek és normák interdiszciplináris megközelítésben*. Budapest: Gondolat, p. 97-107.
- Tajfel, H. (1980) Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás és társadalmi változás. In Erős F. (szerk.) *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. Budapest: Közgazdasági és Jogi, p. 40–70.
- Tajfel, H. (1981) The Social Psychology of Minorities. In: *Human Groups and Social Categories*, Cambridge, London and New York: Cambridge University Press, p. 309-344.
- Tomka M. (1996) A vallásszociológia új útjai. *Replika* (21-22) p. 163-171.
- Tomka M. (2000) *Vallásszociológia*. Jegyzet. http://www.fil.hu/uniworld/vt/szoc/tomka_1.htm
- Turner, J. C. (1980). A társadalmi összehasonlítás és a társadalmi azonosságtudat. A csoportközi viselkedés távlatai. In Pataki F. (szerk.) *Csoportlélektan*. Budapest: Gondolat, p. 694-732.
- Vincze K. Zs. (2006) *Visszatérők a zsidó valláshoz Budapesten. A hagyománytól való elszakadás és a báál tsuvá jelenség kérdései*. Ph.D. értekezés. Budapest: ELTE Néprajzi Doktori Iskola, Magyar és Összehasonlító Folklorisztika Doktori Iskola.
- Weber, M. (1992) *Gazdaság és társadalom 1-2*. Budapest: Közgazdasági és Jogi.